Düşten Düşe Edebiyat*

İnsan hafıza sahibi bir varlıktır. Gelişim psikologlarının da ortaya koyduğu gibi yaklaşık sekiz aylıkken nesnelerin imajlarını hafızasında tutmaya başlayan bebek, dilsel gelişimin kökenini de oluşturan "nesnelerin sürekliliği" konusunda bir başlangıç elde etmiş olur. Bu şekilde hafıza ve dille birlikte dış gerçekliğin yanında bir de "zihinsel/kültürel varlık alanı" oluşmaya başlar. İnsan yalnız gerçeklik içinde yaşamaz, çoğu kez farkında bile olmayarak dil ve imge temelinde başka varlık alanı, zihinsel bir varlık da inşa eder. Bir dışımdaki, bir de bu dünyanın bendeki yansıması olarak içimdeki dünya vardır. Dış dünya, varlığını benim onu algılamama borçlu değildir; bununla birlikte onu adlandırdığımda, sanat ve edebiyat gibi çeşitli yollarla ona bir anlam kattığımda, kendime özgü bir dünya da oluştururum. İnsan gerçekliği sadece görmek, içinde yaşamak ve kendisine dokunmakla kalmaz, onu kendine de taşır; duyguları, inançları ve bilgileri dâhilinde anlamlandırır ve kendisine de dönüştürür. Sözgelimi, fiziksel bir nesne olarak gül, insanın anlam ve değerler dünyasında farklı içerimler kazanarak duygusal, giderek estetik, inançsal ve ekonomik anlamlar da elde etmeye başlar. Bütün bunlar, düş ve edebiyat, düş ve sanat bağlamında konuşulabilecek konulardır.

Edebiyat ve sanatın kendini konumlandırdığı en önemli alanlardan biri, zihin ve gerçeklik bağının farklı şekillerde kurulduğu düş(ler) alanıdır. Sanatla kendime ait, kendi ürünüm olan bir varlık alanı tesis ederim. Bu oluşumda ortak dil, özneler arası anlam öne çıkar. Bunda kültüre ait değerlerin, motiflerin katkısı büyüktür, ancak imge yaratımı, özneldir; zira düş her ne kadar başkalarını kuşatsa da, sonuçta tek kişi tarafından görülür. Dil, nesnelerin bir fotoğrafı da olsa (Wittgenstein, 1963: 14-15), insan dille ve dil üzerinden yeni bir varlık alanı da oluşturur. Düş ve edebiyatı tartışmak, aslında bir yönü ile dil ve gerçeklik ilişkisini tartışmaktır. Bu anlamda hayâl, dil ve imge olarak her zaman gerçekliği barındırır; ancak onu aşar da. Düşün, bir hayâl ve rüya edimi olarak anlamı gerçekliğe yaptığı bu katkıda, başka deyişle öznenin gerçeğe kendini eklemesinde ortaya çıkar. Bu anlamda sanat, bilimin, felsefenin aksine, insanın gerçekliğe en çok kendi öznelliğini kattığı, bu konuda kendisini oldukça özgür hissettiği bir alandır. Sanatın ve edebiyatın anlamı ve varlık gerekçesi, öznel deneyime imkân tanıması, bu imkânı bir oyuna ve yaratıcılığa dönüştürebilmesindedir. Bu durumda yazar/sanatçı olarak dünyayı sözcüklerde yeniden kurarım; onu farklı bir düzlemde yeniden üretirim. Bu dünya benim dünyamdır; benim gördüğüm ve görmek istediğim dünyadır; beni ilgilendiren bir dünyadır. Bu özgür oyunda sadece gerçekliğin fotoğrafını çekmem; kendi gerçekliğimin, görmek istediğim gerçekliğin resmini de yaparım. Zira seslere, biçimlere, renklere, konuşmalara, davranmışlara, tabiattaki oluşumlara kendi duygularımı, hayâllerimi, fikirlerimi, sezgilerimi de katarım; böylece gerçekliğin bendeki yansımalarını kendime dönüştürürüm. Artık düş, gerçekliğin bendeki yansımaları, kırılmaları, farklılaşmaları, biçimlenmeleri, öznel algı ve yorumlarıdır.

1. "Görmek" Eylemi

Dil varlığına baktığımızda insanın entelektüel yaşamının neredeyse "görme" fiili üzerine inşa edilmiş olduğunu görebiliriz. Kavramak için, anlamak için, bilmek için, hatta yapabilmek/uygulayabilmek için "görmüş olmak" gerekir.

---

* Taşdelen, V. (2017). Düşten Düşe Edebiyat. *Bizim Külliye*, 73, ss. 8-15.

Sadece bilgelik, filozofluk, bilim adamlığı değil, ustalık ve çıraklık da görmekle başlar ve gelişir. İyi bir görücü olan, sadece bakan değil, görebilen, vakıf olabilen, nüfuz edebilen, sezebilen bir kişi olarak yaptığı işte başarılı olur: iyi bir bilge olur, iyi bir filozof olur, iyi bir bilim adamı, iyi bir sanatçı, iyi bir siyasetçi olur; iyi bir çırak ve usta olur. Bakmakla başlar hayat, aklın ve gönlün perdeleri görmekle açılır; gördükçe açılır, açıldıkça görülür. Bazıları gözüyle görür, bazıları aklıyla, bazıları gönlüyle, bazıları elleri ve dokunuşlarıyla; bazıları bakmadan dokunmadan, bazıları hemen her ayrıntıya inceden inceye dikkat ederek görür. Bazıları başındaki gözle, bazıları içindeki gözle görür. İnsan dünya ile, gerçeklik alanı ile, insanlarla, kendisiyle, Tanrı'yla bağını "görme" edimi üzerinden gerçekleştirir. Din bir görme, felsefe bir görme, bilim bir görme, tarih bir görme, sanat bir görme işidir. Bazen görme derin kavrayıştır, bazen ayrıntılı bilmedir, bezen açık seçik düşünmedir. Ulus'taki kör dilenci insanlarla olan bağını görme fiili üzerinden gerçekleştirir: "Kardeşlerim iyi günler görün, abilerim güzel günler görün!" temennisinde, çok iyi gördüğü bir şeyi, yani "görmenin değeri"ni öne çıkarır. Filozof varlıkla ilişkisini aklın görüşü (*theoria*) üzerinden kurar; varlığın özünü ve esasını bu kavrayıcı bakışla elde eder (Peters, 2004: 374). Bilim adamı bakarak görür; elleriyle ve gözleriyle dokunur gerçeğe (*emperia*). Tarihçi rivayetlerle, anlatılarla, belgelerle görür geçmişin yaşantılarını (*historia*). Görme fiili insanın tüm dünyasını doldurmuş gibidir. Grekçedeki *theoria*, Latincedeki *contemplation*, Arapçadaki *nazariye*, aynı kavrayıcı bakışı ifade eder. Filozof, düşünecek taşınacak, ince eleyip sık dokuyacak, aklın süzgecinden geçirecek. Soracak soruşturacak. Çelişkileri görüp tutarlılığı sağlayacak. Bilim adamı dokunacak, ölçecek, biçecek, sınıflayacak, sınırlayacak. Platon'un ideası (*eídos*) "aklın gözü" ile elde edilebilecek bir görüdür (Peters, 2004: 85); nitekim Sokrates, aklın gözünün ne zaman açılacağı yönündeki soruya "kafadaki göz keskinliğini yitirince" diye cevap verir (Platon, 1995: 78). Eğer duygu ve tutkularınızla sıkıca dünyaya bağlıysanız, onun hakikatini ıskalayabilirsiniz; bu nedenle onunla aranıza belirli bir mesafenin girmesi gerekir. Dünyasal bağ (tutku, arzu, düşkünlük) gevşemeden, içteki göz açılmaz. Platon'a göre bu yüzden ellisinden sora filozof olur insan ve belki bu yüzden yönetici olmak için filozof olmak gerekir.

Hikmet, görme işidir. Kavrayıcı ve nüfuz edici bakışla varlığa nazar kılabilmek gerekir. Nazar, tabiattaki işleyişi keşfederek metafizik ilgisini kurar ve bütünleyici bir anlam içinde onu nesne soğukluğundan ve ıssızlığından kurtarır. Bu nazar sahip olmak, fayda sağlamak, hâkimiyet kurmak ve giderek sömürmek isteyen bir bakış değil, tanrısal istencin tezahür biçimindeki kodları kavramak ve bu kavrayışla varlıktaki derin ahenge ve diyaloğa katılmak isteyen bir bakıştır. Yunus, *"Cümle* yaradılmışa *bir gözle bakmayan/ Halka müderris ise hakîkatte âsıdur"* der (Yunus Emre,1972: 55). Bakmasına herkes bakar, ama herkes göremez, asıl olan görmektir. Görmeyi belirleyen ise bakmanın niteliğidir. Şu bir gerçektir: baktığımız gibi görürüz! Gördüğümüz gibi anlarız. Görmek fiili bütün zihinsel faaliyet alanımızı kuşatmış gibidir. Pascal, "Ben gören adamım" deme gereği duyar. Öyle ya, görmekle görmemek arasında, en az olmakla olmamak arasındaki fark kadar büyük bir ayrım vardır. Bu nedenle gözün ayarlarının iyi yapılmış olması gerekir.

Bir tür görme daha vardır ki, o da sanatla ilgili bir görmedir. *Theoria* nasıl aklın gözüyle kavrayıcı şekilde, Descartes'in deyişi ile "açık ve seçik" bir görü elde ediliyorsa, yine *emperia* ile tıpkı modern bilimin kurucuları Bacon, Kopernik, Galieo, Newton, Kepler'de olduğu gibi tabiatı tanımaya yönelik deneysel veriler elde ediliyorsa, yine *historia*'da geçmiş nesillere ilişkin nasıl ki haber ve rivayetler söz konusuysa, bir de bunun gibi *eikasia* vardır. *Eikasia*'da ne aklın keskin ve nüfuz edici bakışı, ne bilimsel yaklaşımın tecrübesi, ne de *historia* da olduğu gibi rivayetlere, anlatılara ve belgelere dayalı bir bilgi söz konusudur; zira *eikasia*'da bulanık bir görü vardır: Neyi görmektedir, neye bakmaktadır, baktığı belirli bir şey var mıdır, baktığı ve gördüğü şey kendi dışında mı yoksa içinde midir; bunlar söz konusu edilmeye değerdir. Bu yüzden epistemolojik açıdan bakıldığında hayâl bilgisi (*eiksia*) her zaman zayıf, başka türden, aldatıcı bir görüntü, hatta bir yanılsama olarak görünür (Peters, 2004: 91-92).

2. Düş: Rüya ve Hayâl

Düş kelimesinin Türkçede çok eskilere giden bir karşılığı vardır. *Divanü Lügat-it Türk*'te "tüş" olarak geçer ve "rüya" şeklinde karşılık bulur. Bu kaynakta "düş"ün, "görmek", "yormak" ve "azmak" fiilleri ile birlikte kullanıldığı görülebilir (Kaşgarlı Mahmud, 1999: 125.) Kırgızcada, Kazakçada, Özbekçede, Yakutçada "tüs", "tuş", "tüş", "tül" gibi farklı söyleyiş biçimlerinin bulunduğu; tanım olarak "uyurken zihinde beliren olayların, düşüncelerin bütünü, rüya" gibi anlamlara geldiği de görülebilir (Eren, 1999: 126). *Kamus-ı Türkî*'de de "rüya", "düş görmek", "rüya görmek" şeklinde geçer (Şemseddin Sami, 1316: 626). Bu kullanımlarından anladığımız kadarıyla düşü karakterize eden iki temel özellik, "düş-gerçeklik" ve "düş-bilinç" ilişkisidir. Düş hâlinde zihnin önce bilinçle, sonra da gerçeklikle bağlantısının kesilmesi ya da zayıflaması durumu söz konusu olur. Düşün bu bağlantısı iki şekilde ifade bulur: (1) Rüya olarak düş ve (2) hayâl olarak düş. Düşün içinde hem rüya, hem hayâl vardır; zira onun gerçekle ilişkisi net değildir. Ne bilimde olduğu gibi deneysel, ne de felsefede olduğu gibi rasyonel bir açık

seçiklik söz konusudur. Peki, bilincin sönükleştiği ve gerçekle bağının zayıfladığı bu durumda ne olup bitmektedir? İşte düşü anlamaya çalışmak bu sisli, buğulu ve sırlı alana girmektir. Ve belki bu yüzden şair uykuyu "bıldırcın eti" ve "kudret helvası" gibi "kutsal süt" olarak niteler. Rüyalar konusunda, rüya tabirleri gibi hemen her gelenekte bulunan anlatıları bir yana bırakma durumunda bile bilimsel, psikolojik ve felsefi yaklaşımların sergilendiğini görebiliriz.

Kişi uyku hâlinde baygın gibidir; ancak bu durum, yine de zihnin iç ve dış etkilere açık olmadığı anlamına gelmez; aksine kısmen de olsa iradenin, mantığın, sosyal ve törel gerçekliğin biçimlendirici etkisini taşır; içinde şekillendiği ve oluştuğu bu etkenlerden tümüyle kurtulamaz. Başka deyişle belirli bir "kültürel ortam" içinde rüya görürüz ve rüyalarımız bu ortamın izlerini taşır. Rüya durumunda sanki farklı bir gerçeklik anlayışı ve farklı bir mantık durumu söz konusudur. Bu nedenle kişi uçabilir, aynı anda farklı mekânlardaymış gibi olabilir, konuşan kişi bir anda farklı bir kişiye dönüşebilir. Rüyalar üzerinde gündelik hayatın, sosyal ilişkilerin, bedensel ve ruhsal durumların etkisi olabilir. Freud rüyaları bedensel dürtüler ve törel baskıların yansıması olan "bilinçaltı" ile açıklar (Freud, 1999: 62, 98, 191).

İslam dünyasında rüyaların önemli yeri vardır. Rüyalarla belirli konulara ilişkin öngörü elde edilir. Rüyalar bir mesaj, bir işaret sayılır. Rüyalarla yola çıkılır, rüyalarla amel edilir. Bu manevi bakış açısını kullanan, sözgelimi Gazalî, İbn Arabî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi düşünürlere göre, rüyada ruh kendi kaynağı ile iletişime geçer. Artık Tanrı'dan vahiy gelmeyecektir, bu kesindir; ancak kalpler çeşitli yollarla tanrısal mesaja açıktır (bkz. İbn Haldun, 1988: 254). Rüya aşkınlaşan bir iletişim biçimi olarak sadece fenomenal âleme ilişkin değil, *gayb*'a ve *gelecek*'e ilişkin bir bilgi kaynağı olarak da görülür. İbn Haldun, tam da bunu ifade edecek şekilde şöyle der: "Rüya, ruhanî bir şey olup, uykuda iken insanî olan ruhun, manalar alemine dalması sonunda, gaipten kendisine akseden varlıkların şekil ve suretini bir anda görmesinden ibarettir. […] Çünkü kişi uyku hâlinde ten ve maddi şeylerle ilişkisini kestiği için, diğer ruhanî varlıklar gibi o da ruhanî bir varlık şeklini aldığı için gaybî âleme yöneldiğinde melekleri ve diğer latif cisimleri müşahede eder" (İbn Haldun, 1988: 251). Erzurumlu İbrahim Hakkı da *Marifetnâme*'de benzer şekilde şunları söyler: "Vaktaki insan uykuya gider ve gönül pencereleri açılıp melekût âlemi içinde levh-i mahfuzdan gelecek zamanda kendine vaki olacak durumları idrak eder. Veya aydınlık seyreder ki, hemen aynısı vaki olur. Veya misalle görür ki ancak tabir ile bilinir. Şu hâlde eğer beden hisleri, pencereleri, uyku ile kapansa veya gönül aynaları kötü vasıfların bulanıklığından safi olup cila bulsa; levhi mahfuza mukabil gelip onda yazılı olan gaybî işler kalp aynasına aksedip nice acayip şekiller ve garip hâller seyredip kendisinde bulur" (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1991: 585). Kişinin önemli kararlar aşamasında rüyadaki metafizik bağlanmayı gerçekleştirebilmek için "istiare"ye yatması rüyadaki aşkınlaşma düşüncesinin ifadesidir. Rüyada gördüğü hadiseler, renkler ve şekillere dayalı olarak yapılan yorumlar, geleceği şekillendirmede yol gösterici sayılır; böylece tercih ve eylemlere insanüstü, manevi bir boyut da eklenmiş olur.

Düş hâlinde kişinin önce bilinçle, daha sonra gerçeklikle bağı kesilir ya da aza iner. Bu nedenle "düş görme"deki "görme" fiili farklı bir anlam içerir. Şair, "*Gözsüz görüyorum rüyada, nasıl*" diye hayretini dile getirirken, görme durumundaki esrara da işaret eder (Kısakürek, 1985: 17). Düş görmede, gören özne ve görülen nesne, bir sorunsal oluşturur. Özne kimdir, nesne nedir, diye sorduğumuzda aslında görmenin bir öznesi de, göz gibi bir aracı da, sözgelimi araba gibi nesnesi de yoktur; ama sanki varmış gibi görünür, sanki gözle görüyormuş gibi görünür, sanki belirli bir nesnesi varmış gibi görünür, sanki özne ve nesne arasında bir bağlantı varmış gibi görünür. Rüyanın kaynağı da, merkezi de, öznesi de, nesnesi de, kişinin kendisidir. O kendi iradesi, kendi farkındalığı dışında bir yansımaya maruz kalmaktadır. İradenin ve bilincin paranteze alındığı bir noktada bir takım etkilere maruz kalmaktadır. Gerçeklikle ilişkisi net değildir, bulanık bir görüntü elde etmiştir. Tam olarak görememiştir, dokunamamıştır. Gördüğü şeyin ontolojik yapısı hakkında fikri yoktur. Aslında görme edimi de gerçekleşmemiştir. Ortada ne gören, ne görülen vardır. Sadece "görmüş gibi" olmuştur. Eski Türkçede (Yakutçada) "tüş"ün "tül" biçiminde kullanılmasının (Eren, 1999: 126) bir anlamı da bu "bulanıklık" olabilir. Düşte, bulanıklığı besleyecek bir başka husus, "tüs"ün ve "hayâl"in "kuruntu", "tevehhüm" (*suret-i mevhume*) gibi anlamlarının olması (Eyüboğlu, 1989: 154 – Şemseddin Sami, 1317: 593), bu şekilde görme eyleminin tam bir sıhhat elde edememesidir. Freud'un da işaret ettiği gibi rüyalar çabucak unutulmakta ve hatırlanmakta güçlük çekilmektedir (Freud, 1999: 100). Rüya hafiftir, iz bırakmaz. Gerçek bir yaşantı olmadığından tecrübe, etki ve izlenim oluşmaz. Genel anlamda en etkili rüyaların bile, sıradan yaşantılar kadar kalıcı olmadıkları söylenebilir.

Düş, aslına sadık kalmaz; böyle bir koşulu da yoktur. Hatta aslına sadık kalmama gibi bir koşulu vardır. Öyle ki, düş gören, gördüğü gerçekliği gerçeklik olmaktan çıkarır ve salt kendisine ait bir nesne hâline getirir. Bu nedenle düşlerinde yer alsak da kimsenin düşünü görmeyiz, herkes kendi düşünü görür. Düş gören, çoğu kez gerçeği tahrif eder, onu kendisine göre yeniden oluşturur, yeniden biçimlendirir. Gerçeğe gerçekte olamayan, gerçeği dönüştüren bir boyut ekler. Dolayısıyla düş görmede görme eylemi ile görülen nesne/gerçeklik arasındaki ilişki pek çok açıdan ilginçtir. Artık ne felsefi (*rational*), ne bilimsel

(*empiric*) ne de faydacı (*pragmatic*) bir görme vardır. Düş görmede, öznenin görme eylemini kendisiyle sınırladığı, gerçeği olduğu gibi bırakmadığı, bir mermer gibi, bir ağaç gibi yonttuğu, yeniden biçimlendirdiği bir edimdir. Bu anlamda görmek fiili özneldir. Benim gördüğümü hiç kimse görmez, benim gibi görmez. Ben kendi açımdan, kendim için ve kendim olarak görürüm. Düş, benim gördüğüm bir şeydir. Ne ben kimsenin düşünü, ne de kimse benim düşümü görür. Herkes kendisi görür, kendi adına görür, kendi düşünü görür. Şair, kendisine "baba benim rüyamı gördün mü?" diye soran çocuğuna "evlat senin rüyanı görmedim" diye cevap verirken, kendiliğinden gelen bir şiiri ve humoru yakalamış gibi görünür. Bilimde nesnelleşen, sabit ve belirli bir biçim alan görüntü, düş söz konusu farklı his, izlenim ve anlam durumlarına açılır. Görmek fiilinin bulanıklaştığı, sisli hâle geldiği düş durumu, bilinç ve gerçeklik arasında yeni ve farklı türden bir bağlantının kurulduğu bir duruma işaret eder. Bu bağlantı hayâl durumunda, restore eden, yeniden yapılandıran, sağaltan bir özelliğe sahiptir. Hayâl, "iyi" ilkesine göre çalışır, olasılıkların en iyisini hesaba katar. Onun ırmağı hep cennete doğru akar. En çok düş kurudum zamanlar, gerçekliğin beni sıktığı, sınırladığı, yollarımı bağladığı, "mümkünümü ve çarelerimi" kesildiği anlardır. İşte o anlarda daha çok düş kurmaya eğilimli olurum. Yunus, *'Esridi Yûnus'un canı yoldayım illerüm kanı / Yûnus düşde gördi seni sayru mısın sağlar mısın"* derken bu gereksinimi dile de getirir (Yûnus, 1972: 123). Hayâl kurabilen kişi her zaman kendini iyileştirme imkânına sahiptir; zira o en sıkıntılı anlarında bile en güzel şeyleri düşleyerek rahatlar; Mevlâna'nın kullandığı bir metaforla söylersek, zor koşullar karşısında zihin, hayâl kurma yetisi ile yeşil çayırları semiren hayvanlar gibi iyilikle beslenir (Mevlâna, 1988: 26). Böylece, hayâl, katı gerçekliği yumuşatır, ruhu gerçeğin elinde ölüp gitmekten kurtarır; hayata yol açmak için hasretin ve umudun kanatlarında ılıman iklimlere doğru uçup gider.

Tabir etmede, düşün gerçekle bağını kurma durumu söz konusudur. Yorumcu, düşün gerçeklikle, ama yalnız gerçeklikle değil, gayb âlemi ile de ilişkisini çözmeye çalışır; zira düş hâlinde kişinin tanrısal irade ile irtibata geçtiğini düşünür ve bu yaklaşımda düşün ilahî (*rahmanî*) mesaj olarak anlaşılması durumu söz konusudur. Bu şekilde "rüya tabiri", düş ve gerçek arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışır. İnsanlar öteden beri rüyalarını merak etmiş ve onlardan kendi geleceklerine yönelik sonuçlar çıkarmaya çalışmışlardır. Saraylarda, kralların yanında kâhinler ve rüya tabirciler bulunmuştur her zaman. Ve bu meslekler en itibarlı meslekler arasında sayılmıştır. "Yusuf Suresi"nde geçtiği üzere bu sanat, sadece kazanılmış olan belirli bilgilerden oluşmaz, yatkınlık ve içsel arılık da gerektirir. *Kutadgu Bilig*'te şu ifadeler geçer: "Herkes rüya görür, ancak rüya tabircileri onu iyi bir şekilde yorabilir. Rüyayı yorabilmek için tabir ilmini çok iyi bilmek gerekir. Cahile rüyanı anlatma, rüyanı bu işi bilene tabir ettir. Gece görülen rüyanın yorumu başka, gündüz görülen rüyanın yorumu başkadır. İnsan rüya gördüğünde kendi gönlüne göre yormamalı ve bunu herkese söylememelidir. Rüya neye yorarsan ona çıkar, rüya tabir etmesini bilemezsen rüyanın bir faydası yoktur. Birçok rüya çok yiyip içmekten kaynaklanır. Bazı rüyalar mevsimlere bağlıdır. Kimi karışık rüyalara tabir yoktur. Bir kimse akşam bir şey düşünür de gece rüyasına bunu görürse buna da uygun bir tabir yoktur. Kişi kendi sanatıyla ilgili bir rüya görürse onun da tabiri olmaz" (Yusuf Has Hacib, 2008: 148).

Her halükârda düşün rüya olarak da hayâl olarak da bir gerçeklik sorunu olduğu, düşün de zaten bu gerçeklik sorunundan kaynaklanan bir yaşantı, bir durum, bir ruh hâli olduğunu söyleyebiliriz; zira hem rüya, hem de hayâl, insanı niteleyen, insanı tanımlayan özelliklerdir. İnsanın diğer yetileriyle düş görme yetisi arasında bir karşılaştırma yapmamız gerekmez; onların hepsi önemlidir ve insanın ontolojik bütünlüğünü oluşturan unsurlardır.

3. Düş ve Edebiyat

Edebiyat, insan ruhunun en özgür, en bağımsız ve kendi ritmini en çok yakaladığı alanlardan biri olarak düşün toprağında verimli ürünler verir. O, insan dünyasını, insanın ruh hâllerini yine insana en iyi açan, en iyi tanıtan etkinlik alanıdır. Kavramsal olsaydı rasyonel olurdu, sınırlanmış ve belirlenmiş olurdu, açık seçik olurdu. Edebiyat bu nedenle doğrudan doğruya kavramsal değildir ve bu nedenle bir düş kurma ve düş görme işidir. Edebiyatla ilgilendiğimizde düşler ülkesine gireriz; ruhumuzun, duygularımızın kanatlandığını, zindeleştiğini hissederiz. Hayâl kurarken geleceğe yöneliriz, gelecek için bir temennide, insanlık için bir iyi dilekte bulunuruz. Bu da onun estetik boyutuna, bir yenisini, etik boyutu ekler.

"Kurmak" edebiyatı tanımlayan ifadelerden biridir. Düş kurmak da hem rüya, hem de hayâl olarak edebiyatı tanımlayan ifadelerden biridir. Edebiyatçı "kuran" kişidir. Düş, hayâl ve rüya olarak, insanın entelektüel dünyasında sanat ve estetik olarak ifade bulur. Şiirde düş vardır, romanda düş vardır, öyküde, denemede düş vardır. Resimde, sinemada, müzikte ve diğer sanat dallarında düş vardır. Sanat düşleyerek kurulur, edebiyat düşleyerek kurulur ve muhatabına düşleyerek ulaşır. Ama bununla bitmez: düş, ancak düşü olanlar

için bir şey söyler; sanatçıda, edebiyatçıda düşle ve düşleyerek başlayan sanatsal faaliyet, okuyucuda, seyircide ve dinleyicide yeniden yola çıkar, kendine yeni yollar, yeni ufuklar bulur. Kimi zaman bir çağrışım, kimi zaman bilinçaltının ifşası, kimi zaman ütopik bir yönelim oluşturur. Düş, özgürlük, genişlik ve ferahlık duygusu verir. Hayatın yolunu aralar, darlığı giderir. Bu yeni yaşama alanı hayatı ve sanatı besleyen bir niteliktedir. Hayâl gerçeği tüketmez, zamanı tüketmez; aksine onları besler. Bu nedenle geçmişe değil geleceğe yönelir; geleceğe dönük bir tasarım sunar. Sanatçı eserine başlamadan önce duruma göre uzun, duruma göre kısa bir düşleme evresi geçirir. Bu evre bir hamilelik dönemi gibi sanat eserinin sanatçının iç dünyasında olgunlaştığı, kurulduğu, köşe bucak cisimleştiği, vücut bulduğu bir evredir. Bir "kurma" sanatı olarak edebiyat ve sanatın zaten gerçeği anlatmak gibi bir yükümlülüğü yoktur. Aristoteles, daha sanat felsefesinin kaynağında, *hikâye*'yi anlatırken, onu "olmuş"la sınırlamaz, "olması mümkün olan"la niteler (Aristoteles, 1983: 31,82).

Gerçeğe bağlılık ve sadâkat sanat eserinin koşulu değil, tarihin koşuludur. Tarihçi, yorumlarında, belgeyi yorumlama biçiminde olanı tahrif etmemeye, olana sadık kalmaya, başka deyişle hadise ve anlatım arasındaki uygunluğu korumaya özen gösterir; bu onun borcudur, etik ödevidir. Ancak sanatçının, diyelim romancının, öykücünün, şairin önünde gerçeğe bağlılık gibi bir koşul, böyle bir etik ödev yoktur. Şairi yalan söylüyor diye suçlamak, şiirin ve sanatın doğasını tanımamak olacaktır. O bize toplumsal bir hadiseyi olduğu gibi anlatmak, gerçeğe sadık kalmak vaadinde bulunmaz; imkânlar/olasılıklar alanından seslenir. Biz romanı okurken, şiiri okurken, yazar bunu yaşamıştır, diye okumayız; eserin estetik değeri arasında onun yaşanmışlığı bulunmaz, böyle bir koşul gözetilmez. Yazar, yaşanmış bir olayı anlatsa bile, onu kendi bakış açısından, kendi anlatım ve sunum tarzı içinde yeniden inşa eder, yeniden üretir. Artık bu tıpatıp olan bir şey değil, yazarın anladığı, gördüğü ve anlatmak istediği gibidir. Edebiyat gerçekliğin fotoğrafını çekseydi, edebiyat olmazdı, bilim olurdu, tarih olurdu; gerçekliği rasyonel bir düzlemde kurgulayıp anlatmaya çalışsaydı, felsefe olurdu. Edebiyatın görme eylemi felsefe ve bilim gibi değildir; o, derin düşünce ve deneyimde gerçekleşmez; düşte gerçekleşir, düşe dalmada ve düş kurmada gerçekleşir. Düş, adım adım yürümeyi terk edip yeni bir tarz benimser: yürümeyi ve koşmayı terk edip uçmayı benimser. Düşte, gerçeküstücülükte görüldüğü üzere sürprizler vardır, şaşırtıcılık ve olağanüstülük vardır; zira o gerçekten hareket eder, ama gerçeği aşar. Koşul, her hâlükârda "güzelleştirilmiş dil"dir. Hayâlin dili ne felsefe gibi kavramsal, ne bilimi gibi, nesneldir; süslü, etkili, betimleyici, duygusal ve her halükârda özel ve öznel bir dildir. Düşü sırdan cümlelerle yazamam, onu anlatmak için farklı dile ihtiyaç duyarım. Bu dil, sanatın dilidir, edebiyatın dilidir. Orada herkes kendi düşünü görür, kendi hayâlini kurar. Güzelleştirilmiş dil, sürprizleri olan, hayran bırakan dildir; duyguların ve arzuların dilidir. Umudun dilidir. Yaratıcılığın dilidir. Onun hakikati güzellik, özgürlük ve nihayetinde etiktir. Hayâlin evi insandadır ve insan hayâlin evinde kendini kendi evinde hisseder.

Friedrich Schiller, oyunu estetik bir kategori hâline getirir ve bu kavram üzerinden bir estetik teori üretir. Buna göre "oynama içtepisi" (*Spieltrieb*) insanda doğuştan vardır. İnsan oynamak isteyen bir varlıktır ve oynadığı yerde tam bir insanadır (Schiller, 1990: 76). Oyun, onun dünyasında, özellikle modern yaklaşımlarla birlikte kendi ontolojik yapısına bölünmeye uğramış insanı bütünler, parçalanmış bir yapı olmaktan kurtarır. Gerçekten de oyun, çocuğun içinde yitip gittiği kesintisiz bir süreçtir. Kant da estetik kategori olarak "amacı kendi içinde olmak"tan söz ederken, böyle bir estetik kategoriye işaret eder. Zira oyunda kendi dışında bir yarar gözetilmez. Çocuk oyunu istediği, doğasında oyun olduğu, oyunla kendini tamamladığı, oyun içinde kendini unuttuğu için oynar; büyüyeyim, adam olayım, bir şeyler öğreneyim diye oynamaz. Bu yönüyle düş biraz da çocukluğa götürür bizi, çocukluğa doğru uçurur: Dünya henüz şekillenmemiştir, renkler ve şekiller henüz oluşmamıştır, iyiler ve kötüler henüz belirmemiştir. Ve biz heyecanımızla, merakımızla, hayretimizle, ruhun dünya ile bu karşılaşma, bu temas anında, oralarda bir yerdeyizdir.

Oynamak için hayâl kurabilmem, oyunu tasarlayabilmem, oyunu paylaşabilmem, oyunda yer alabilmem, oynayacak kadar aktif, özgür ve cesaretli olabilmem gerekir. Düşün edebiyatla/sanatla ilgisi oyun üzerinden kurulabilir. Düşte gerçeği olduğu gibi görmek değil, görmek istenildiği üzere görmek vardır. Düşte gerçeği değiştirmek, yeniden kurmak, yeniden tasarlamak, yeniden düzenlemek, yeniden anlamlandırmak söz konusudur. Düşte gerçeklik yeniden görünür, yeniden kurulur; düşte gerçeklik yeniden bizim gerçekliğimiz olur. Mutlu olmak için düş kurarız, iyiliğe yol bulmak için düş kurarız. Geleceğin bizim geleceğimiz olması için düş kurarız. Gerçeklik bizi sınırlar, kendine mahkûm eder; düş bizi zincirlerimizden çözer, gerçekliğin zindanından kurtarır. Özgürleşmek için düş kurarız. Düşle birlikte gelen oyun ve özgürlük bana gerçeği tanıtır, beni gerçeğe hazırlar. Gerçekten kopmak için değil gerçeğe belirli bir yaşama kültürü çerçevesinde bağlanmak için düş kurarız. Gerçeği kaybetmek için değil bulmak için düş kurarız. Gerçeklikle yeni bağlantılar, yeni yollar oluşturmak için düş kurarız. Sonuçta biz düş kurarız, düş bizi kurar.

Sonuç

İnsanın ontolojik yapısı, farklı unsurlardan oluşur. O hep denile geldiği üzere ruhun ve bedenin sentezidir. Özgürlüğün ve zorunluluğun sentezidir. Sonlunun ve sonsuzun sentezidir. Sentez olma özelliği ile doğadaki organizmalardan ayrılır, özellik ve nitelik sahibi bir varlık hâline gelir. Onun ruhsal özelliği, aynı zamanda kelâm sahibi, akıl sahibi, duygu sahibi, bilinç sahibi, zekâ sahibi bir varlık olduğu, kültür üretebildiği, yaşadığı dünyayı kendine dönüştürebildiği, bu şekilde doğada olmayan bir şeyi doğaya kattığı anlamına gelir. O değer üreten ve değerle yaşayan bir varlıktır. Ölçü üreten ve ölçü ile yaşayan bir varlıktır. Yasa üreten ve yasayla yaşayan bir varlıktır. Ahlâk üreten ve ahlâkla yaşayan bir varlıktır. Bu üretimde insanın ontolojik bütünlüğü işlevseldir. O, ürettiği eserlere bir bütün olarak kendini katar; ancak bilimi üretirken bir özelliği, sanatı üretirken bir özelliği, felsefeyi üretirken bir başka özelliği öne çıkar. Felsefede rasyonalite, bilimde tecrübe, gözlem ve kavrama gücü vardır. Sanata ve edebiyata gelindiğinde orada da düş gücü söz konusudur. Edebiyat/sanat, bilim değildir, felsefe değildir; kendine özgü yapısı olan, insana insanı anlatan, insanın yaşantısını, varoluş macerasını, insanın derinliğini anlatan bir çalışmadır. Dolayısıyla edebiyat ve sanat, insanın ontolojik bütünlüğünün, ruhunun, bedeninin, aklının, duygularının, arzu ve isteklerinin bir ürünü olarak, temelini düşleme (kurma, kurgulama, oynama ve tasarımlama) yetisinde bulur. Sanat ve edebiyat düşü olanlara anlatılan bir düş, ruhu besleyen bir özgürleşme alanıdır.

Bir bütün olarak bakıldığında hayatın kendisinin düşsel bir nitelik taşıdığı da söylenebilir; zira ne kadar çok yaşarsa yaşasın, insan şunu söyler: "Gün bugün, an bu an", "bir yaşadığım günü biliyorum!" Bütün bunların söylendiği görülebilir. Öte yandan evrendeki sürekli ve hızlı değişim, bizi hayatta istikrar olmadığı duygusuna sevk eder; zira her şey değişmekte, olduğu hâlden bir başkasına dönüşmektedir. Belki bu nedenle Herakleitos, "Hem aynı ırmaklara gireriz hem girmeyiz, hem biziz hem değiliz", derken hayattaki istikrarsızlığa da işaret etmekteydi (Heraclitus, 1959: 90). Ve belki bunun için Platon, *kosmos aistetos*'tan bahsederken hayâl meyal bilinen, bilinenlerin birbirini tutmadığı zayıf bir bilgi türü olarak "sanı" (*doxa*)'dan söz ediyordu. Yazarlar, şairler sık sık hayatın aldatıcı olduğundan, insanın onun tatlı vaatlerine çabuk kandığından söz ederler. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'de hayatın ve zamanın değişkenliği konusunda şu ifadelere yer verir: "Bu dünya genç kız gibi cilvelenir, kendini sevdirir; elde etmek istersin, kendini vermez, seveni sevmez, ceylan gibi kaçar. Bir bakarsın süslenmiş peşinden geliyor gibidir, bir de bakarsın görmezlikten gelir, yüz çevirir, naz u tegafül eyler. Nice beyleri kocattı, kendisi kocamaz" (Yusuf Has Hacib, 2008: 21). Aslına bakılırsa "yalan dünya" sözü, bütün insanoğluna mâl olmuş bir söz olarak hayatın geçicilik ve dünyanın aldatıcılığını vurgulayan bir deyimdir. "Cahildim dünyanın rengine kandım" diyen ozan da bir şekilde insanın sürüklendiği bu yanılgı durumuna işaret eder. İşte bu da bir düştür ve düşte gerçekleşir.